

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10822636>

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING O'QUV-BILUV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Jovliyeva Dildora
JDPU magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-biluv faoliyati va uning tarkibiy elementlari va faoliyat, bilim tushunchalari haqida batafsilroq ma'lumotlar keltirilgan.

***Kalit so'zlar:** kichik maktab yoshi, o'quv-biluv faoliyati, maqsad, motiv, vosita, natija, faoliyat, motivlashtirish va bilim.*

ABSTRACT

This article provides more detailed information about the educational activity of elementary school students and its structural elements and concepts of activity and knowledge.

***Key words:** junior school age, educational activity, goal, motive, tool, result, activity, motivation and knowledge.*

Hozirda dunyo bo'yicha rivojlangan mamlakatlarda yoshlar ta'lim-tarbiyasiga katta e'tibor berilmoqda va ushbu yo'nalishlar bo'yicha davlat dasturlari qabul qilinmoqda. Bu borada Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimida tub islohotlar olib borilmoqda va ularning mazmun-mohiyatini kelajagimiz vorislari bo'lmish yosh avlodni intellektual salohiyatli, ma'naviy yetuk, jismonan baquvvat, innovatsion rivojlangan, barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalalarini hal qilishlar tashkil etadi.

Ta'lim oluvchilarning o'quv-biluv faoliyatini rivojlantirish muammosini hal qilish davlat siyosati darajasidagi masala sifatida qaralayotganligi bu katta imkoniyat. Bunda birgina O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi 2017-yil 7-fevraldagi PF-4917-son Farmonida ayni qaralayotgan muammo yechimini hal qilishga keng imkoniyatlar yaratilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 17-iyundagi "“Yoshlar-kelajagimiz” Davlat dasturi to'g'risida”gi Farmonida

“Zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va serg‘ayrat yoshlarni tarbiyalash mamlakatni barqaror va ildam rivojlantirishning eng muhim shartidir”, deb alohida belgilangan. [1] Bu hujjat ham kelajagimiz vorislari bo‘lmish yoshlarni ma‘naviy yetuk, intellektual salohiyatli va innovatsion rivojlangan barkamol shaxs bo‘lib yetishishidagi muhim jihatlardan biridir.

Har xil shart-sharoit, turli shakllarda amal qilishi, yo‘nalishi, maqsad va ehtiyojlari, motiv hamda emotsiyalariga ko‘ra bolalarning o‘yin, muloqot, mehnat, o‘quv hamda biluv faoliyatlari bir-biridan farqlanadi. O‘yin bu bolalarning dunyoni bilishdagi ilk faoliyati bo‘lib u o‘zining jozibadorligi, erkin ishtirok eta olishi, bolaning ruhiyatiga mosligi, bolaga emotsiya va zavq bera olishi bilan boshqa faoliyatlardan ajralib turadi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Atrofdagi kishilar bilan muloqotda bo‘lish ehtiyojidan ya‘ni o‘z xohish-istaklarini bildirish ehtiyojidan bolada asta-sekinlik bilan nutq faoliyati ham shakllanib boradi. Nutq faoliyati o‘z o‘rnida shakllanib borishi bilan bir qatorda mehnat, o‘quv va biluv faoliyatlariga tayyorlaydi. Bola o‘zini anglab ulg‘ayib borar ekan rivojlanishning turli bosqichlarida faoliyatning ma‘lum bir turi yetakchi rol o‘ynaydi, qolganlari esa faoliyatni amalga oshirishda vosita bo‘lib xizmat qiladi. A.K.Markovaning yozishicha maktabgacha yoshda o‘yin, boshlang‘ich sinfda esa o‘qish yetakchi faoliyat sanaladi. [2]

Bolalarning o‘qib o‘rganishi bilishning boshqa turlari misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Misol uchun olib qaraydigan bo‘lsak qo‘g‘irchoq, avtomashina, kema, samalyot yoki kema modeli bilan o‘ynayotgan bola ularda katta kishilarning xatti-xarakterlarini takrorlaydi: qo‘g‘irchoqni davolaydi u bilan xuddi katta odamlardek suhbatlashadi, avtomoshina va samalyot detallarini buzib qaytadan yig‘ib tayyorlash orqali tevarak-atrofdagi narsalar mohiyatini bilib oladi. Shunga o‘xshab mehnat faoliyatida ham o‘rganish va bilish jarayonlari amal qiladi.

Qisqacha pedagogik lug‘atda: “Faoliyat- atrofni o‘rab olgan narsalarga inson munosabatining alohida shaklidir” deb ta‘rif berilgan. Unda faoliyatning to‘rt tarkibiy qismi ajratilgan, ular: maqsad, motiv, vosita va natija.

Qisqacha psixologik lug‘atda: “Faoliyat-subektning tevarak-atrofdagi narsalar bilan o‘zaro ta‘sirining dinamik tizimidir” deyilgan.

Qomusiy lug‘atda: “Faoliyat-tevarak atrofdagi narsa va hodisalarga insoniy munosabatning o‘ziga xos shakli, - deb ta‘rif berilib, maqsad, vosita va natija faoliyatning tarkibiy qismlari sifatida ajratilgan.

Psixologiyada o‘quv faoliyatini birinchilardan bo‘lib D.B.Elkonin o‘rgangan va u o‘quv faoliyati tarkibida motiv, o‘quv topshirig‘i va o‘quv harakatlarini ajratgan. Yuqoridagilardan ko‘rishimiz mumkinki faoliyatning tarkibiy elementlarini ajratishga

ikki xil yondoshilgan. O'rganish uchun ajratilgan har qanday obektida ikki xil element ajratiladi: asosiy komponent va o'zgaruvchi komponent. Inson faoliyatida shunday doimiy elementlar to'rta: maqsad, motiv, vosita va natija. Shu elementlardan birontasi bo'lmasa faoliyat o'z mohiyatini yo'qotadi. Misol uchun olib qaraydigan bo'lsak jamiyatda yashayotgan har bir insonning o'z maqsadi bo'ladi va shu maqsadiga erishish uchun o'z faoliyatini olib boradi. Aqliy jihatdan nosog'lom kishilar faoliyatida esa maqsad bo'lmaydi. Hayvonlarda ham faoliyat mavjud, ammo ularning faoliyati maqsadsiz. Bundan yaqqol ko'rishimiz mumkinki maqsad bor joydagina faoliyatning boshqa bir tarkibiy qismlarini ya'ni motiv, vosita va natijaga erishishimiz mumkin bo'ladi. Motiv esa insonni natija tomon yetaklaydi. Biz faoliyatimiz davomida erishilgan natijadan kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni yechishda foydalanishimiz mumkin bo'ladi. Shu tufayli ham maqsad, motiv, vosita va natijani faoliyatning invariantlari deb qaraymiz. Shu o'rinda invariant so'ziga ham qisqacha to'xtalib o'tadigan bo'lsam invariant so'zi (lotincha "invariants"- o'zgarmaydigan) bir obektga aloqador bo'lgan obektning ma'lum o'zgarishlarida o'zgarishsiz qoladigan qismlariga aytiladi. Ya'ni tizimda qancha o'zgarish bo'lsa-da o'zini saqlab qola oladigan sobit elementlardir. Bir tomchi suvda quyosh aks etgani kabi invariantlarning har birida faoliyatning barcha xususiyatlari namoyon bo'ladi.

Endi o'quv faoliyatiga to'xtaladigan bo'lsak, o'quv faoliyati uzoq yillar davomida rivojlanib, tarkib topadi: u ilk bor maktabgacha tarbiya yoshida, so'ngra boshlang'ich sinflarda shakllana boshlaydi. Yuqori sinflarda esa rivojlanishda davom etadi.

Boshlang'ich sinf bolalarida o'quv faoliyati o'ziga xos qator xususiyatlarga ega, o'quv faoliyati bolalar uchun yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Agar birinchi sinfga kelguncha o'yin yetakchi faoliyat bo'lsa, maktabda o'quv faoliyati yetakchi faoliyat maqomini oladi. Bu bola faoliyatining ayrim turini masalan, o'yinni ma'lum darajada chegaralashni talab etadi. O'quv faoliyatining ilk poydevori boshlang'ich sinflarda qo'yiladi. Qurilayotgan binoning mustahkamligi poydevori ya'ni asosiga bog'liq bo'lganidek, boshlang'ich sinfdan keyin bolalar o'quv faoliyatining samarali amal qilishi boshlang'ich sinflarda hosil qilingan ko'nikma, malakalarga uzviy aloqador hisoblanadi.

O'quv faoliyati dinamiklik xususiyatiga ega ya'ni u doimiy harakatda, u bilan birgalikda sifat ko'rsatkichlari ham harakatda bo'ladi. O'quvchida yuz beradigan barcha shaxsiy o'zgarishlar o'quv faoliyati natijasi hisoblanadi. Bolada o'quv faoliyati rivojlanib, takomillashgan sayin u o'z faoliyatini o'zi tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishga doir malaka va konikmalarni ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-biluv faoliyatining dastlabki elementi o'quv motivi hisoblanadi. Shu o'rinda motiv tushunchasiga ta'rif berib o'tadigan

bo'lsak motiv lotincha moveo – itarish, harakatlantirish, siljitish degan ma'nolarni anglatadi.

Motivlashtirish - bu motivlarni ongli ishga tushirish demakdir. Motivlarni ishga tushirishning ikki shakli mavjud: "subekt-subekt". Bolalar oldida bilishga oid ularning kuchi yetadigan, topshiriqlarni qo'yish yo'li bilan faoliyatga jalb qilish. Faol ta'limning yadrosi "subekt (o'qituvchi)-subekt (o'quvchi)" munosabatidir; "subekt-obekt" o'zini o'zi rag'batlantirish, o'z oldiga ijtimoy qiymatga ega maqsad, muammolar qo'yish, maqsadga erishish vositalarini izlash, muammolarni hal qilishga intilish jarayonlarida ham motivlardan kelib chiqiladi. Bunda "subekt-obekt"munosabati bo'lib bolaning faolligi, mustaqilligi, tashabbuskorligi, ijodkorligi ko'zda tutiladi. Motivlashtirishning har ikkala shaklini bir shaxs (masalan, o'qituvchi) ning ikkinchi shaxsni o'quvchini, shaxsning o'z-o'zini faollashtirishini motivlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Zero, "Har qanday xatti-xarakatdan boshlanadi".[2]

Biz yuqorida faoliyat, o'quv tushunchalariga to'xtalib o'tdik. Endi o'quv tushunchasining uzviy bog'liq qismi bo'lgan bilish tushunchasiga ham ta'rif berib o'tsak.

Bilish - bu haqiqiy bilimlarni hosil qilish jarayoni bo'lib, u obyektiv borliqni inson ongida aks ettirilishi hosil qilinadigan faoliyat mahsuli.[5]

"**Bilish** - ta'lim oluvchi ongida tashqi dunyo aks etishini ma'lum shaklga tegishli, ta'lim-tarbiya oluvchining xotirasida saqlanib qoladigan va uning amaliy faoliyatini tartibga solish va tushunchalar ko'rinishidagi ifodasidir" [7].

Bilim tushunchasi keng qamrovli bo'lganligi sababli unga berilgan ta'riflar ham turlichadir, ammo ularda ifodalanayotgan mazmun-mohiyat umumiydir. Quyida ulardan ba'zilarini keltirib o'tamiz:

"**Bilim** - borliqni bilish jarayonining amaliyotda tasdiqlangan natijasi" [3].

"**Bilim** - kiiilarning tabiat va jamiyat hodisalari haqida hosil qilingan ma'lumotlaridir va yana bilim ob'ektiv borliqning inson tafakkuririda aks etishidir".[4]

"**Bilim** - odamlarning predmetlar va jamiyatni bilish (tasavvur etish, tushunish) mahsuli" [6].

"**Bilish** - tabiat, jamiyat va tafakkurning qonuniyatlar to'g'risidagi ilmiy tushunchalarning yaxlit va sistemalashtirilgan yig'indisidir"[5].

Bunday ta'riflarni yana ham davom ettirish mumkin va ular iste'molchisiga qarab (ta'lim oluvchilar tafakkur qamrovi va yoshiga qarab, ta'lim sohasiga qarab va h.k.) turlicha ta'riflanadi va ular faoliyat nuqtai nazariga qarab birinchi darajali, va ikkinchi darajali va hakoza darajalarga ajratiladi va ular ichidan sohaga mos, ya'ni haqiqiy bilimga berilgan ta'rif tanlab olinadi va ulardan iste'molda foydalaniladi. Bu yerda haqiqiy so'zi nisbiy harakterga ega, ya'ni unga o'rganilayotgan va o'rganiluvchilar tafakkur qamrovi nuqtai nazaridan yondashiladi.

Shu o'rinda haqiqiy bilimga ega bo'lgan o'quvchida quyidgicha xususiyatlarni ko'rishimiz mumkin bo'ladi:

- o'quvchi olgan bilimni axborot ko'rinishiga keltira oladigan, ya'ni undan keyingi faoliyatida iste'molda foydalana oladigan bo'lishi;
- o'zi egallagan bilimlarini dalillar bilan isbotlay olishi;

Qisqacha qilib aytganda o'quvchilarda shakllanadigan bilimlar oddiydan murakkablikka, bilmaslikdan bilishlikka, mavhumdan aniq va mukammallikka tomon rivojlanib, takomillashib borishdek talablarga javob beradigan bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 17-iyundagi "Yoshlar-kelajagimiz" Davlat dasturi to'g'risida"gi Farmoni*

2. *Adizov Baxtiyor Rahmanovich "Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari" Toshkent-2003*

3. *Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Xaydarov M., Hasanboyeva O., Usmonov N.O'. Pedagogika fanidan izohli lug'at.-T.; Fan va texnologiya, 2009, 672 b.*

4. *Muhammedov F.U., To'raqulov X.A. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya.- T. Fan.2004, 230 b.*

5. *To'raqulov X.A, To'raqulova I.X, Oslanova K.S "Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-biluv faoliyatini yuksaltirishning innovatsion texnologiyalari" Toshkent-2020*

6. *Педагогическая энциклопедия. - М.,1968.-том 3-С 372.*

7. *Кандаков Н.И. Логический словарь исправление. - М.:Наука, 1975, 720 с.*

8. *lex.uz*

9. *Ziyonet.uz*